Művésznők a laborban (Gombaszögi Frida, Fejes Teri és Bulla Elma)

Az örök szépség titkai felé

Szent-Györgyi Albert és a színház

Az 1937-38-as színházi szezonban Sziklai Jenő már az ötödik esztendeje áll a nagyhírű szegedi teátrum élén. Igényességét jól jellemzik a Délmagyarországban 1936-ban megjelent sorai:. *„Az út, amelyre léptem és amely a végső célhoz vezet, még csak részben van a hátam megett. (...) Hitem és meggyőződésem: a szegedi színháznak kell átvenni a hontalanná vált kolozsvári Nemzeti Színház szerepét, mert hiszen az ország legnagyobb színházának itt a határszélen ez volna az igazi hivatása."*[1]

A gondolat nem előzmény nélküli, hisz 1921. május 29-én az 1921. évi XXV. tc. kimondta, hogy Szegeden „ideiglenes" otthont kap egy ugyancsak hazátlan kolozsvári kulturális intézmény, a M. kir. Ferenc József Tudományegyetem. A rohamos fejlődésnek indult egyetemnek az 1931-32-es tanévre már 62 tanszéke van. Az Erdélyből áttelepült professzorok mellett kitűnő hazai egyetemi tanárok szavatolják az oktatás magas színvonalát. A jogászok közül a legismertebb Bibó István, a bölcsészek közül Bálint Sándor, Baróti Dezső, Ortutay Gyula, Szerb Antal és Sík Sándor. A természettudományi karból Beretzk Péter ornitológus, a fiatal Szőkefalvi-Nagy Béla matematikus, Koch Sándor a kőzettan nagyhírű tudósa, akiről épp a napokban neveztek el egy kőzetet, az orvosi karból Batizfalvy János, ifj. Jancsó Miklós, és Nyírő Gyula. És itt oktatja a fiatalokat Szent-Györgyi Albert is.

1937-re Sziklai társulatépítő tevékenységének köszönhetően a teátrum színészei is kitűnő erőkből állnak. A színház primadonnája a direktor felesége: Patkós Irma, szubrettje a tűzről pattant Komlós Juci. Itt van a szelíd-szépségű naiva: Mészáros Ági, és a hősnő szerepét a filmekről is ismert Szilágyi Szabó Eszter tölti be. A férfi gárda erősségei D.Kovács József, Herczeg Vilmos, Sármássy Miklós és Erdődy Kálmán. A szegedi színház, amióta Sziklai vezeti, az ország legjelentősebb zenésszínházává nőtte ki magát, de prózai előadásai is figyelmet érdemelnek. A művészi nívóra éberen ügyelő direktor nem csak színészei munkáját, hanem a város minden társadalmi és tudományos eredményét szemmel tartja. Így azután elsők között üdvözli 1937. október 29-én a Nobel-díjat elnyert Szent-Györgyi Albertet:

„Engedje meg Méltóságod, hogy a világhírű sikerhez, melyet (...) egész csonka magyar hazánknak megszerzett, úgy a magam, mint teljes társulatom nevében őszinte gratulációnkat fejezzem ki és kérjem, hogy tudományos kutatásait Isten áldása kísérje."

A kitüntetett 1937. december 10-én, Stockholmban veszi át a díjat, majd holland – német – svájci körútra indul. Szegedre, már az újévben, január 8-án, szombaton érkezik vissza. A hírre Sziklai nyomban elhatározza, hogy a díjazott tiszteletére 12-én, szerdán díszelőadást rendez. A jeles alkalomra operát, Thomas Mignonját tűzi műsorra. A szereposztás parádés. Mignon szólamát a bécsi Staatsoper világsztárja Anday Piroska énekli. Partnere Wilhelm Meister szerepében Szedő Miklós az Operaház tagja. Szedő öt évvel ezelőtt megpályázta a szegedi színház igazgatói székét, ám felesége, a kivételes tehetségű szubrett, Lábass Juci váratlan halála miatt elállt szándékától. Még két operaházi tag lép fel az előadáson: a Kolozsvárról áttelepült Farkas Sándor baritonista, és az alig 26 éves, kivételes tehetségű koloratúrszoprán Szabó Ilonka. Sajnos neki a sors nem adja meg a lehetőséget tehetsége kiteljesedéséhez, mert majd 1944-ben, Budapest ostromakor életét veszíti. Emlékét Budán, a várban utca őrzi. Ott van a színpadon a szegediek kedvenc szubrettje Komlós Juci is, egy kisfiú, Frigyes szerepében. Igaz, az ő dolga kimerül abban, hogy hagyja alaposan elpáholni magát a nyílt színen!

Január 12-én este zsúfolásig megtelik a Városi Színház nézőtere. Ez az első alkalom, hogy a magas díj átvétele óta Szent-Györgyi Szeged nyilvánossága előtt megjelenik. A városi notabilitások mind jelen vannak, s a polgárok közül is mindenki itt tolong, akinek a szerencse kedvezett és belépőjegyhez jutott. Szent-Györgyi Albert, - felesége és dr. Gelei József rektor társaságában, - a földszinti jobb 2-es proszcéneum páholyban foglal helyet. Mielőtt az előadás megkezdődne, Sziklai Jenő lép a függöny elé és meleg szavakkal köszönti a színház Nobel-díjas vendégét. Beszéde végén a közönség hosszan ünnepli a kitüntetettet.

A késő utódban felmerül a gondolat: talán érdemes

lenne a nevezetes nézőtéri helynek a „Szent-Györgyi Albert páholy" nevet adni, és a jeles alkalmat a páholy falán elhelyezett emléktáblával megörökíteni.

Három hosszú év telik el, amíg ismét színházzal kapcsolatos, feljegyzésre méltó esemény történik Szent-Györgyi Albert életében. Akkor, az 1940-41-es évadban már nem Sziklai Jenő áll a színház élén. Az 1939 augusztusában megjelent zsidótörvény végrehajtási utasítása egyebek mellett kimondja azt is: „a színház szellemét meghatározó személy zsidó nem lehet." Glattfelder Gyula csanádi püspök szent István ünnepén hiába ítéli el a törvényt, mondván: „embert embertársával szembeállítják hamis jelszavak zászlaja alatt", szavai süket fülekre találnak. A színügyi bizottság kijelenti: „Sziklai színigazgatásának törvényes alapja megszűnt", s a városi közgyűlés az SzV Th B kgy 289/1939. számú határozatával a stagione rendszer mellett foglal állást. Sziklainak mennie kell. Az új játszási forma azonban egy év alatt megbukik, és 1940 őszétől ismét magánigazgató, Kardoss Géza áll a Városi Színház élén.

A második bécsi döntést követően az egyetem életében is jelentős változások történnek. Az 1940. évi XXVIII. tc. rendelkezik a visszacsatolt Kolozsvár egyetemének újjászervezéséről, és a szegedi tudományegyetem felállításáról. A 3.§ úgy rendelkezett, hogy a Horthy Miklós Tudományegyetemen a jog- és államtudományi kar működése átmenetileg szünetel. A 39 tanszékkel indult új egyetem rektorának Szent-Györgyi Albertet nevezik ki. Abban, hogy ő lett az egyetem rektora, minden bizonnyal jelentős szerepe van Teleki Pálnak, a város országgyűlési képviselőjének. Az új rektor új szellemet hoz az egyetem falai közé. Álláspontját jól tükrözik 1941. márciusában mondott szavai:

„Az egyetem csak tudományt közöl, de az életre nem nevel" – mondta egy, a pécsi egyetemen tartott előadásán. – „Nem csak a szaktudást, hanem az érdeklődést kell előtérbe helyezni, a jellem szilárd építőköveit kell az ifjúságnak magával vinnie. (...) A közéletben sok széthullást, fegyelmezetlenséget, ál-tekintély tiszteletet látott" ezért „az ifjúságot elsősorban emberré kell nevelni. (...) A cél, az ifjúság problémáit megértő, gerinces, művelt magyar embertípus alakuljon ki."

Szándékai megvalósítása érdekében bocsátja útjára a „diákegység mozgalmat". Ennek az egyik fontos pillére a Szegedi Egyetemi Ifjúság Színjátszó Társaságának, a SzEISzT-nek megalakulása.

„A szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem ifjúsága Szent-Györgyi Albert rektor kezdeményezésére rendkívül érdekes mozgalmat indított" – adja hírül az Esti Kurír. – „Szeged több mint 200 éves színházi múltjának átmentése céljából 60 tagú színjátszó társaságot alapított. (...) Az egyetem Nobel-díjas professzora nagy lelkesedéssel támogatja és irányítja a diákok mozgalmát, amelyről a következőt mondta az Esti Kurír tudósítójának:

- A diákság önmagára talált akkor, amikor olyan célokat tűzött maga elé, mint amilyen ennek a társaságnak törekvései között szerepelnek. Az egyetemi ifjúság felismerte kulturális kötelességét, lelkesen vállalkozik annak teljesítésére. Fölösleges kutatni, hogy más helyen mi az akadálya az ilyen kulturális kötelességek teljesítésének, a lényeg az, hogy módunk van ilyen törekvéseket is dicsérni. A magam részéről a legnagyobb örömmel támogatom és pártolom az egyetemi színjátszó társaság munkáját."

A természettudós Szent-Györgyi nem szakbarbárokat akar „kitenyészteni" egyetemén, hanem etikus, humanista emberfőket, akik majdan a jövő, megtisztult társadalmának szilárd alapját képezhetik. „Az új egyetem – melynek rektora maga is a világot járó diákok közül való" – írja a Délmagyarországban Baróti Dezső, - „igazi anyja akar lenni hallgatóinak. A hallgatók pedig most már meg merik tenni azt, amit csak otthon, az anya mellett lehet igazán csinálni, - játszani akarnak. Régi magyar és egyetemi hagyományt újítanak fel ezzel. (...) Jól esik látni, hogy az ő szellemük és minden egyetemek szelleme talált hajlékot a békés Szegeden." Mintha a Nobel-díjas rektor az egyetem felfrissült, szabadabb levegőjével az intézmény egykori hallgatója, az akkor már négy esztendeje halott József Attila szavait akarná valóra váltani: „jó szóval oktasd, játszani is engedd / szép, komoly fiadat!"

A Színjátszó Társaság megalakítása azonban nincsen előzmény nélkül. Évekkel korábban Sik Sándor irodalomtörténeti szemináriumának hallgatói megalakították a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumát. Itt dolgozott a nemzetközi hírű fametsző és illusztrátor: Buday György, innen indult el Ortutay Gyula népművészeti író, Berczeli A. Károly drámaíró, költő, Tolnay Gábor valamint Baróti Dezső irodalomtörténészek, és Hont Ferenc rendező. Ez a fiatal csoport sokat tett a szabadtéri játékok létrejöttéért és az Ember tragédiája szabadtéri bemutatásáért. Ők alapították meg a rövidéletű szegedi Színházbarátok Társaságát, és ők indították útjára a Színház című színháztudományi folyóiratot. Ennek az egyetemi életből már távozott csoportnak a munkássága kél új életre a SzEISzT megalakulásával. A fiatalok Horváth István bölcsészhallgató vezetésével Shakespeare Hamlet-jének bemutatására készülnek. Az előadás színhelyéül a Városi Színházat szemelik ki. A teátrum direktora Kardoss Géza nyomban az ügy mellé áll.

„Mint színházi szakember" – írja az előadás alkalmából kiadott Hamlet-füzetben – „lelkesülő örömmel vettem tudomásul azt a híradást, hogy Szent-Györgyi Albert, az újjáalakított szegedi egyetem világhírű rektora, az ifjúság körében elvetette az egyetemi színjátszás magvait; a híradás bővülése csak fokozza lelkesedésem, míg végül az egyetem és az ifjúság formális megkeresése után létrejött a szegedi színház és a szegedi egyetem kapcsolata. A magyar megújhodás városában, Szegeden a színház és az egyetem nyilvános, baráti kézfogása elé bizalommal és nemes szándékkal nézhet a város közönsége is, mert e szimbolikus kézfogásban egy szebb, egy virulóbb, pezsdülőbb színházi élet csírája rejlik."

A próbákat január közepén megkezdik és pártfogó rektor uruk – bár ezernyi gond nyomasztja, – aggódó szeretettel figyeli munkájukat. Mindenki érzi, szívügye a készülő előadás. A próbákról érdekes cikket közöl a Délmagyarország.

„Minden este összegyülekezik a színjátszó csoport és órákon keresztül olyan komolysággal és elszánt igyekvéssel dolgozik egy-egy jelenet értelmezésén, egy-egy akció megvilágításán, mintha mindez a legszebb drámai műintézet próbatermében történne a gázsiért és a halhatatlanságért. (...) Hamlet bölcsész úr rövid síkabátban ágál. Ofélia vegyészkisasszony kipirulva és lázasan csiszolja a szöveget és míg a kettős tart, addig Polonius és a királynő éppen a holnapi kollokviumra készülnek. (...) Olykor egy-egy jelenetre meglátogatja a színjátszó diákokat Szent-Györgyi rektor úr és Sík Sándor professzor úr és megjelenésük, útbaigazításuk új bíztatást ad a szép vállalkozásnak."

A Nobel-díjas rektor megkülönböztetett érdeklődésének oka talán az is, hogy a textust „egy mély fotel ölébe kuporodva Szent-Györgyi Nelly kisasszony az eredeti Shakespeare kötetből kontrollálja dialógusról dialógusra az akciót."

Szent-Györgyi szeretete szárnyakat ad a nehéz feladatra vállalkozóknak. Ez a szeretet sugallta neki a „diákegység mozgalom" életre hívásának gondolatát. Erről a diákság felé áradó, tettre kész szeretetről írja Sík Sándor a már említett Hamlet-füzetben:

„Aki szereti az ifjúságot – már pedig az ifjúságot szeretni annyi, mint a nemzet jövőjén dolgozni – értékelheti-e elég nagyra azt a tényt, hogy ez a közös munka, ez a lemondást és fáradtságot jelentő odaadás, ez a szent lelkesedés a színháznak, azaz a művészetnek, azaz a szellemnek szól. Napjainkban, amikor az emberek túlnyomó többségét mindenestül lefoglalja az anyag lét és jólét, a karrier, a durva élvezetek és külsőségek hajhászása, amikor a tömegek előtt is a testi erő és a siker ragyog legfőbb ideálként, itt a magyar fiatalságnak egy (...) kis elit csapata a leggyakorlatibb idealizmusnak, a művészet, a költészet kultuszának esküszik fel, annak adja a legjobbat, ami telik tőle: idejét, lelkesedését, testi-lelki energiáit.

Szent-Györgyi, aki egyetemi tanárként maga is szemtanúja volt a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma munkájának és eredményeinek, most a nemzet jövője érdekében maga akar egy hasonló kezdeményezés kovásza lenni. Pontosan tudja, hogy e munka eredménye nem csupán a diákok által színre vitt Hamlet-előadás, hanem egyúttal az egyetemi oktatás átalakításának első, igen fontos lépése. Szent-Györgyi egyetemi programját így jellemzi Székely Lajos:

Célul tűzte ki „valami depolitizált kultúrsövény alkalmazását az egyetemen a bugris-jobboldalisággal, a németbarátsággal szemben. Ifjúsági egyesülete hordozni kíván valamit az angol colleg-ok szelleméből: közvetlenséget

A Hamlet előadás szereplőivel

befelé, némi exkluzivitást kifelé. Szolid szórakozások, klubélet, tejbüfé, kirándulások, baráti szellem és színvonalas kultúrmunka."

Az elképzelés legfontosabb, tudatformáló pontja a „színvonalas kultúrmunka". S ebben kiemelt szerepet kap a színházművészet. A kiemelt szerep magyarázatát maga Szent-Györgyi adja meg:

„A mi Hamletünk előadásánál nemcsak műkedvelésről van szó. Itt arról van szó, hogy egy csoport fiatalember összeáll, megtanul önzetlenül, önként vállalt fegyelemmel működni, felébred lelkében a dráma iránti szeretet, a színjátszás iránti tisztelet, megismeri a tiszta színpadi nyelvet, feltárul előtte az irodalom mélysége és így a Hamlet előadásában résztvevő diákok lelkükben olyan értékeket fognak az egyetemről magukkal vinni, amilyeneket semmiféle katedrai előadás nem tudna nekik nyújtani. Azok a tanárjelöltek, akik a Hamlet előadásában szerepelnek, azok rossz tanárok már nem lehetnek."

Mint nyilatkozatából is kitetszik, a Nobel-díjas rektor mindennél fontosabbnak tartja a személyiség fejlesztését. S ebben a törekvésben a színjátszást, ezt a kollektív művészetet, fontos szövetségesének tekinti. Éppen úgy ráérez a színművészet jellemformáló erejére, mint 120 év előtt a kegyes atyák tanára, Deményi László, aki a piaristák szegedi diákszínházának felavatása alkalmával a „színi játékok" pedagógiai hasznosságára hívja fel a figyelmet:

„A színi játékok alkalmával a nyersességet a szokásokban, az ízléstelenséget a testtartásban, a ferdeséget az állásban, a hanyagságot a mozgásban rögtöni intéssel megjavítjuk s helyreigazítjuk. (...) A színi játékokban a tanulókban a harag, gyülölség és bosszú indulatainál az éles, ingerült, heves beszédet gyakoroljuk, a szomorkodóktól hajlékony, lehangolt és érzelmes beszédmodort kívánunk, a vígsággal, örömmel és tréfákkal telt szerepeknél sima, gyöngéd, vidám és szellemes hangot követelünk (...), s ami a legfőbb, az ifjúságot elszoktatjuk a remegéstől, a szónoklás s a nyilvános fellépés félelmétől."

Bár a két professzor célja különböző, oktatási eszközük, a színjáték azonos, mert mindketten tudják, hogy az empátia, a beleérző képesség az egyik legfontosabb emberi tulajdonság, amely nélkül közösséget vezetni s közösségben hasznosan alkotni – lehetetlen. Az együttérzés fontosságának ad hangot Szent-Györgyi Albert a Hamlet-füzetben:

„A rektor (...) főgondja az kell, hogy legyen, hogy fiai az egyetemen otthonukat leljék, ott magukat kiélhessék, kiformálhassák lelküket, és szellemüket megtöltsék egész életre szóló tartalommal. (...) Az egyetem csak keret, amelyet tartalommal egészen kitölteni csak maga a diákság tud. (...) A Hamlet előadása egyik legfontosabb lépésünk ezen az úton. Akik annak rendezésében és előadásában résztvesznek (...) magukkal viszik az önzetlen munka, a baráti szellem, a baráti együttműködés kulcsait is."

A Kardoss Géza direktor által rendelkezésükre bocsátott Városi Színházban 1941. április 1-én az egyetemisták megtartják a bemutatót. A premieren ott van mindenki, aki szereti a színházat és az ifjúságot. „Az egyik páholyban a világhírű rektor, Szent-Györgyi Nellyvel, mosolygó arccal, ez alkalommal Hamlet-igazgatói minőségben, páholya mellett az egyetem csaknem valamennyi professzora" – áll a Film, Színház, Irodalomban. Ott van Pálfy József polgármester, a hadtestparancsnok, és ott vannak a város minden rendű és rangú szépre éhes polgárai. A roppant tehetséges ifjú Horváth István rendezte, etikai tézisdrámaként előadott Hamlet kirobbanó sikert arat. A fővárosi és helyi lapok elismeréssel írnak az előadásról, rendezőjéről, és szereplőiről. De nem feledkeznek meg a produkció támogatójáról, inspirátoráról sem. „Ennek a lelkességnek, amely ezt a gyönyörűséges kultúrcselekedetet kitermelte életet adó és tüzét szító ősforrása Szent-Györgyi Albert univerzális lánglelke volt, amely az örök szépségek titkaihoz szeretné vezetni ezúton is az ő ifjúságát" – írja a Szegedi Napló recenzense. A Szegedi Friss Újság az előadás kritikája előtt nyílt levélben köszönti Szent-Györgyi Albertet:

„Magnifice Rektor, a kritika szava először Önhöz szól, a Homosapienshez, a Bölcs Emberhez, aki ifjúságát túl szólamokon, túl ígérgetéseken, túl frázisokon, az igazi tudás ősi forrásaihoz vezeti, hogy annak salakmentes, tiszta vizében újjászülessen az ifjú lélek, életakaratra frissüljön a zsenge test, szilárd jellemmé formálódjon a szellem. (...) Köszönet Önnek Rektor Úr a gondolatért, ezért az új szegedi gondolatért, mely ott fogant a lombikok és műszerek között a nem éppen mindenért lelkesedő tanyai metropolisban. (...) Fogékony lelkekbe ültette a szép és nemes iránti lelkesedést, elvetve alkalmi műkedvelők hiúságvásárát, komolyat, újat, merészet és nagyot alkotott. (...) A Szegedi Egyetemi Ifjúság Színjátszó Társasága valóban a nemzet virága. Pompázó, színdús virág, melynek becéző kertésze Szent-Györgyi Albert, a vitaminokon kívül az ifjú lélek, a diáklélek legnagyobb kutatója, kiművelője: a legmagyarabb magyar!"

A „diákegység mozgalom" első, nyilvános bemutatkozása elsöprő diadalt arat. A belőle kinőtt Színjátszó Társaság ígéretes záloga a majdan – Szent-Györgyi szavaival, - „gerinces, művelt magyar embertípus"-t nevelő, új szellemű értelmiség kialakulásának. Egy pisztolydörrenés azonban véget vet Szent-Györgyi Albert nagyratörő álmainak. Az április 4-én gyászkerettel megjelenő lapok világgá kiáltják: öngyilkos lett Teleki Pál, Magyarország miniszterelnöke. Mire beköszönt a nyár, az ország a világégés részesévé válik. Szent-Györgyi rövididejű rektorsága is véget ér. Az ágyúdörgés elnyomja a múzsák szelíd szavát. A humánum luxuscikk ott, ahol a fegyverek mondják ki a döntő érvet.

Sándor János

1, Délmagyarország, 1936. december 25. Sziklai Jenő: A Szegedi Nemzeti Színház
2, Az eredeti levél a Móra Ferenc Múzeum tulajdonában
3, Szegedi Új Nemzedék, 1938. január 12-13.
4, Délmagyarország, 1941. március 19. Szent-Györgyi Albert Pécsett a diákegység mozgalomról
5, Esti Kurír, 1941. január 11.
6, Délmagyarország, 1941. március 25.
7, Délmagyarország, 1941. február 16.
8, Délmagyarország, 1941. április 2.
9, Szegedi Napló 1941. április 2.
10, Szegedi Friss Újság 1941. április 2.